

Tonga

**LAO FAKAANGAANGA KI HE KOMISONI
NGAUE FAKAFAKAMAAU MO FAKALAO
2019**

LAO FAKAANGAANGA KI HE KOMISONI NGAUE FAKAFAKAMA AU MO FAKALAO 2019

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA 1 - TALATEU	5
1 Hingoa nounou.....	5
2 'Uhinga'i lea	5
KONGA II – KO E KOMISONI KI HE NGAUE FAKAFAKAMA AU MO FAKALAO	6
3 Ko e Komisoni	6
4 Fakataha.....	7
5 Vahe'i 'o e mafai	7
6 Kau ngaue	8
KONGA III – NGA AHI FATONGIA 'O E KOMISONI	8
7 Fokotu'u, vaha'a taimi ngaue mo e tu'utu'uni fakafakamaau 'o e kau 'Ofisa Fakafakamaau mo Fakalao	8
8 Ako Fakamaau	8
9 Ngaahi fatongia kehe	8
10 Ngaahi komiti	9
KONGA IV – LAUNGA'I 'O E KAU 'OFISA FAKAFAKAMA AU	9
11 Ngaahi launga	9
12 Fakaikiiki 'o e launga	10
13 Tuku atu 'e he Minisita.....	10
14 Tomu'a sivi.....	10
15 Tukuange 'o e Ngaahi Launga.....	10

16	Tuku atu 'o e launga.....	11
17	Fokotu'u 'o ha komiti fakatotolo.....	11
18	Sivi'i 'o ha launga	11
19	Ngaahi hopo	12
20	Ngaahi mafai fekau'aki mo e fakamo'oni.....	12
21	Tukuange 'a e launga	12
22	Lipooti 'a e komiti.....	13
23	Mafai 'o e Komisoni 'i hono ma'u 'o e lipooti	13
24	To e fakakalasi 'o e launga.....	13
25	Fakaloloa pe tukuange konga 'o ha launga	13
26	Founga ngaue	13
27	Sivi mo'ui lelei.....	14
28	Tuku atu 'a e ngaahi fakamatala.....	14
29	Fakaha 'o e ngaahi fakamatala	14

KONGA V – NGAahi ME'A KEHE **15**

30	Memipa le'ole'o 'o e Komisoni	15
31	Mo'ua ki he ngaahi faka'ilo	15
32	Ngaue'aki 'o ha fa'ahinga Lao kehe	15
33	Ngaahi Fakahaofi mo e Fakataimi.....	16

FAKAMATALA FAKAMAHINO **17**

Tonga

LAO FAKAANGAANGA KI HE KOMISONI NGAUE FAKAFAKAMAAU MO FAKALAO 2019

**KO E LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE FOKOTU'U HA
KOMISONI NGAUE FAKAFAKAMAAU MO FAKALAO, KE FA'U HA
TU'UTU'UNI 'O FELAVE'I MO E 'OFISI FAKAFAKAMAAU MO
FAKALAO MO E NGAHI ME'A FELAVE'I**

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e
Pule'anga 'o pehe:

KONGA 1 - TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao 2019.

2 'Uhinga'i lea

'I he Lao ni, tukukehe ka 'i ai ha 'uhinga kehe 'oku fiema'u 'i hono tu'unga –

“**Komisoni**” ‘oku ‘uhinga ki he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao ‘oku fokotu’u ‘i he Lao ni;

“**launga**” ‘oku ‘uhinga ki ha launga ‘i he Konga IV fekau’aki mo ha ‘ofisa fakafakamaau pe fakalao;

“**komiti fakatotolo**” ‘oku ‘uhinga ki ha komiti fakatotolo ‘oku fokotu’u ‘i he kupu 17;

“**Ofisa Pule Ngaue**” ‘oku ‘i ai ‘a e ‘uhinga tatau mo ia ‘i he Lao ki he Ngaue Fakapule’anga;

“**Ulu ‘o e Mafai Fakafakamaau’anga**” ‘oku ‘uhinga —

- (a) felave’i mo ha memipa ‘o e Fakamaau’anga Tangi, ko ha Fakamaau ‘o e Fakamaau’anga Lahi pe ko ha Fakamaau ‘o e Fakamaau’anga Fonua, ko e ‘Eiki Fakamaau Lahi; pea
- (b) felave’i mo ha Fakamaau Polisi, ko e Fakamaau Polisi Pule;

“**ofisa fakamaau**” ‘oku ‘uhinga ki —

- (a) he ‘Eiki Fakamaau Lahi;
- (b) ha memipa ‘o e Fakamaau’anga Tangi;
- (c) ha Fakamaau ‘o e Fakamaau’anga Lahi;
- (d) ha Fakamaau ‘o e Fakamaau’anga Fonua; pe
- (e) ha Fakamaau Polisi;

“**fakafofonga lao**” ‘oku ‘uhinga tatau mo ia ‘i he Lao ki he Kau Fakafofonga Lao;

“**ofisa fakalao**” ‘oku ‘uhinga ki he ‘Ateni Seniale mo e Talekita ‘o e Ngaahi Talatalaaki Hia ‘a e Pule’anga;

“**Minisita**” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita Lao;

“**Komisoni Ngaue Fakapule’anga**” ‘oku ‘uhinga ki he Komisoni Ngaue Fakapule’anga na’e fokotu’u ‘e he Lao ki he Ngaue Fakapule’anga; mo e

“**tautea**” ‘oku kau ai ha fekau pe tu’utu’uni ‘o ha fakamaau’anga hili ha tautea ki ha hia pe ‘i hano ‘ilo ‘oku halaia felave’i mo ha hia.

KONGA II – KO E KOMISONI KI HE NGAUE FAKAFAKAMA AU MO FAKALAO

3 Ko e Komisoni

- (1) Kuo pau ke fokotu’u ha Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao.
- (2) Ko e Komisoni ko ha sino’i kautaha lesisita ‘oku malava ke ma’u koloa, hoko ko e fa’ahi ki ha ngaahi aleapau, ala ke ne faka’ilo pe faka’ilo ia.

- (3) Kuo pau 'e kau ki he Komisoni 'a e memipa 'e toko nima, 'a ia 'e fokotu'u 'e he Minisita 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, 'o kau ki ai –
 - (a) 'a e 'Eiki Fakamaau Lahi 'a ia kuo pau ke Sea;
 - (b) 'a e Sea 'o e Komisoni Ngaue Fakapule'anga;
 - (c) 'a e Palesiteni 'o e Sosaieti Lao 'a Tonga;
 - (d) ha ongo memipa faitotonu 'e toko ua 'oku fokotu'u 'e he Minisita mei he kakai 'a ia ko e ni'ihii 'oku 'ulungaanga lelei; mo e
 - (e) 'a e 'Ofisa Pule Ngaue ki he Lao 'a ia kuo pau ke ne hoko ko e sekelitali pea kuo pau ke 'ikai 'i ai ha'ane totonu ke fili.
- (4) Kuo pau ki he kau memipa 'a e Komisoni tukukehe 'a e kau memipa 'oku kau koe'uhi ko ha'anau lakanga kehe, ke ngaue 'i ha vaha'a taimi ko e ta'u 'e 4 pea 'e ngofua ke to e fakanofu ki ha fo'i teemi 'e taha pē.
- (5) 'E ngofua ki he Komisoni ke fakakau ha to e taha kehe ke kau 'i ha fakataha 'a e Komisoni.

4 Fakataha

- (1) 'E ngofua ki he Komisoni ke fokotu'u 'ene ngaahi founa fakalele ngaue.
- (2) Ko e tokolahi fe'unga ki ha fakataha 'o e Komisoni ko e kau memipa 'e tolu 'o kau ki ai 'a e Sea.
- (3) Kuo pau ki he Komisoni ke tauhi 'a e miniti tatau mo totonu 'o e ngaahi founa fakalele 'o e fakataha takitaha 'o e Komisoni.

5 Vahe'i 'o e mafai

- (1) 'E ngofua ki he Komisoni ke vahe'i ki ha memipa, 'ofisa pe komiti 'a e Komisoni 'a hono fakahoko ha konga hono fatongia ka ko e vahe'i ko ia kuo pau ke 'ikai ta'ofi ai 'a hono fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'e he Komisoni.
- (2) Ko e kupu ni 'oku 'ikai te ne fakamafai'i —
 - (a) hono vahe'i ha ngaahi fatongia felave'i mo e ngaahi launga, tuku kehe ki ha komiti fakatotolo; pe
 - (b) hono vahe'i 'o e mafai ke tuku atu ko eni.
- (3) Ko ha vahe'i 'o e mafai 'e ngofua ke —
 - (a) fakalukufua pe fakangatanga; pea
 - (b) fakafoki, kakato pe fakakonga, 'e he Komisoni.
- (4) 'I hono ngaue'aki 'o ha fatongia kuo vahe'i, ko e taha vahe'i ko ia 'e faipau ki he ngaahi tu'unga kuo fakamahino'i 'i he tohi vahe'i ko ia.

6 Kau ngaue

Kuo pau ki he Potungaue Lao ke 'oatu ha kau ngaue mo e ngaahi ngaue'anga 'oku fiema'u 'e he Komisoni.

KONGA III – NGAahi FATONGIA 'O E KOMISONI**7 Fokotu'u, vaha'a taimi ngaue mo e tu'utu'uni fakafakamaau 'o e kau 'Ofisa Fakafakamaau mo Fakalao**

Fakatatau ki he Konisitutone, kuo pau ke fakahoko 'e he Komisoni ha ngaahi fokotu'u ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni ki he fokotu'u, vaha'a taimi ngaue mo e tu'utu'uni fakafakamaau 'o e –

- (a) kau 'ofisa fakafakamaau; mo e
- (b) kau 'ofisa fakalao.

8 Ako Fakamaau

- (1) 'E ngofua ki he Komisoni ke teuteu'i mo tokanga'i ha founa fe'unga ki he hokohoko atu 'o e ako mo ako'i 'o e kau 'ofisa fakafakamaau mo e kau ngaue 'a e fakamaau'anga.
- (2) Kuo pau ki he Komisoni 'i hono teuteu 'a e founa ke —
 - (a) fakapapau'i 'oku hoa mo e founa fakafakamaau 'a Tonga, 'i he tokanga ki he tu'unga mo e taukei ngaue 'o e kau 'ofisa fakafakamaau mo e kau ngaue 'a e fakamaau'anga;
 - (b) fakaafe'i ha ngaahi fakalelei mo fengaue'aki mo e kau 'ofisa fakafakamaau mo e kau ngaue 'a e fakamaau'anga ki he natula mo e taimi 'o e palani fe'unga;
 - (c) fakatokanga'i 'a e ngaahi fiema'u kehekehe 'o e ngaahi fa'ahinga kalasi kehekehe 'o e kau 'ofisa fakafakamaau mo e kau ngaue 'a e fakamaau'anga pea 'oange ha tokanga makehe ki hono ako'i 'o e kau 'ofisa fakafakamaau mo e kau ngaue 'a e fakamaau'anga; mo
 - (d) fakatokanga'i 'a e ngaahi me'a kehe ko ia 'oku ha ki he Komisoni 'e fiema'u.

9 Ngaahi fatongia kehe

- (1) 'E ngofua ki he Komisoni ke ne —
 - (a) fengaue'aki mo e kau 'ulu 'o e mafai fakafakamaau'anga felave'i mo e ngaahi me'a 'oku ne uesia 'a e fakahoko ngaue 'a e fakamaau'anga,

- tautautefito ki he ngaahi me‘a ‘oku ne uesia ha fakamaau‘anga ‘e taha pe lahi ange ai;
- (b) fatu ha ngaahi fokotu‘utu‘u kau ki he ngaue fakamaau‘anga mo e fakalele ‘o e fakamaau‘anga fakalukufua;
 - (c) fengaue‘aki mo e ni‘ihi pe ngaahi kautaha fekau‘aki mo hano ngaahi fatongia; mo
 - (d) fakahoko ha to e fatongia ‘oku tu‘utu‘uni ‘i he Lao ni.
- (2) ‘Oku ‘ikai ha me‘a ‘i he kupu ni ‘oku fakangatangata ha mafai ‘o ha fakamaau‘anga ‘i hono pule‘i ‘o e ngaahi hopo, tu‘utu‘uni ‘o e ngaahi tautea pe ‘i hono fakahoko ‘a e ngaue fakafakamaau.

10 Ngaahi komiti

- (1) ‘E ngofua ki he Komisoni ke ne fokotu‘u ha ngaahi komiti ke tokoni ki hono fakahoko ‘a hono ngaahi fatongia.
- (2) Ko e founga ki hono ui ‘o e ngaahi fakataha ‘o ha komiti pea mo hono fakahoko ‘a e ngaue ‘i he ngaahi fakataha ko ia kuo pau ke fakapapau‘i ‘e he Komisoni pe (fakatatau ki ha tu‘utu‘uni ‘o e Komisoni) ‘e he komiti.

KONGA IV – LAUNGA’I ‘O E KAU ‘OFISA FAKAFAKAMA AU

11 Ngaahi launga

- (1) ‘E ngofua ki ha taha ke ne launga ki he Komisoni fekau‘aki mo ha me‘a ‘oku felave‘i pe ‘e ala felave‘i mo e fakahoko ngaue pe ‘ulungaanga ‘o ha ‘ofisa fakafakamaau pe fakalao.
- (2) Ko e launga kuo pau ke fakahoko tohi pea kuo pau ke faka‘ilonga‘i ‘a e tokotaha launga mo e ‘ofisa fakafakamaau pe fakalao ‘oku felave‘i mo ia.
- (3) Ko e Komisoni kuo pau ‘e ‘ikai ngaue ki ha launga (kehe ange mei hono tuku ange ma‘ama‘a (summarily) ‘i he kupu 15) tuku kehe ‘o ka pehe ‘e he Komisoni —
 - (a) ko e me‘a, ‘o ka fakamo‘oni‘i, ‘e ala fakatonuhia‘i ‘a hono to‘o ‘o e ‘ofisa fakamaau pe fakalao mei he lakanga; pe
 - (b) neongo ko e me‘a, ‘o ka fakamo‘oni‘i, ‘e ala ‘ikai fakatonuhia ‘a hono to‘o ‘o e ‘ofisa fakamaau pe fakalao mei he lakanga, ko e me‘a ‘oku fiema‘u ‘a hono to e sivi‘i ‘o e tu‘unga ‘e ala uesia ai pe ‘e ala ke uesia ‘a e fakahoko ngaue fakafakamaau pe fakalao, pe ngaahi ngaue faka‘ofisiale ‘a e ‘ofisa.

12 Fakaikiiki 'o e launga

- (1) 'E ngofua ke fakahoko ha launga felave'i mo e lava 'e ha 'ofisa fakamaau pe fakalao 'o fakahoko hono fatongia fakafakamaau pe fakalao, pe ngaahi ngaue faka'ofisiale, kapau ko e Komisoni 'oku fiemalie ki he ngaahi me'a 'oku lave ki ai 'a e kupu 11(3).
- (2) 'E ngofua ke fakahoko ha launga felave'i mo ha me'a, pea fai ha ngaue ki ai, neongo ko e me'a pe kuo fakatatau ki ha fakatotolo pe ngaue kehe 'a e Komisoni pe ko ha komiti fakatotolo pe ko ha sino pe taha kehe.
- (3) 'I ha 'ikai ke fakangatangata 'a e ngaahi me'a kimu'a, 'e ngofua ke fakahoko felave'i mo ha me'a, pea fai 'a e ngaue ki ai, neongo ko e me'a 'oku hoko pe ala hoko ko ha hia.
- (4) 'E ngofua ki he Komisoni ke ne toloi 'a hono fakakaukau'i 'o ha me'a 'o kapau 'oku ngaue ki ai ha fakamaau'anga pe ko ha 'uhinga fe'unga kehe pe.

13 Tuku atu 'e he Minisita

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne tuku atu ha me'a felave'i mo ha 'ofisa fakamaau ki he Komisoni.
- (2) Ko ha tuku atu 'i he kupu ni kuo pau ke pehe ko ha launga 'i he Lao ni.

14 Tomu'a sivi

- (1) Kuo pau ki he Komisoni ke fakahoko ha sivi faka'eke'eke kamata 'o ha launga.
- (2) 'E ngofua ki he Komisoni 'i hono fakahoko ha sivi faka'eke'eke, ke ne kamata ha ngaahi faka'eke'eke ki he kaveinga 'o e launga 'oku taau.
- (3) Kuo pau ke fakahoko fakapulipuli 'a e sivi pe faka'eke'eke, 'i he'ene ala fakahoko.
- (4) Kuo pau ki he Komisoni, hili ha tomu'a sivi'i —
 - (a) tukuange ma'ama'a 'a e launga;
 - (b) fakakalasi 'a e launga 'oku mamafa kapau ko e ngaahi tu'unga 'o e launga 'oku fakamo'oni'i 'e ala fakatonuhia 'a hono to'o 'a e 'ofisa fakamaau pe fakalao mei he lakanga; pe
 - (c) 'i ha me'a kehe pe, ke fakakalasi 'a e launga 'oku ma'ama'a.

15 Tukuange 'o e Ngaahi Launga

Kuo pau ki he Komisionike tukuange 'a e launga kapau 'oku ne pehe —

- (a) ko e launga 'oku 'ikai fiema'u ke ngaue ki ai;
- (b) ko e launga 'oku launoa, fakatupu-lotomamahi pe 'oku 'ikai fai 'i he loto lelei;

- (c) ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e launga 'oku 'ikai mahu'inga;
- (d) ko e me'a 'oku launga'i na'e hoko 'i ha taimi 'oku fu'u fuoloa ke fakatonuhia'i 'a hono to e fakakaukau'i;
- (e) felave'i mo e me'a 'oku launga'i, 'oku pe na'e 'i ai 'a e founa fe'unga ki ha fakatonutonu pe ngaue ki he launga pe me'a 'oku fai ki ai 'a e launga;
- (f) ko e launga 'oku felave'i mo hono ngaue'aki 'o ha fatongia fakafakamaau pe fakalao, pe fatongia kehe 'oku pe na'e fakatatau ki ha tangi fe'unga pe ngaahi totonu ke to e vakai'i;
- (g) ko e tokotaha 'oku launga'i 'oku 'ikai to e 'ofisa fakamaau pe fakalao; pe
- (h) 'i hono fakatokanga'i 'o e kotoa 'o e ngaahi 'ataakai 'o e hopo, ko hano to e fakakaukau'i 'o e launga 'e 'ikai fiema'u pe 'ikai fakatonuhia'i.

16 Tuku atu 'o e launga

Ko ha launga kuo fai ki he Komisoni fakatatau ki he Lao ni, kuo pau 'o ka 'ikai tuku ange 'i he kupu 15, 'e tuku atu ki —

- (a) he 'ulu 'o e mafai fakamaau'anga totonu ka pehe 'e he Komisoni ko e launga 'oku 'ikai fiema'u ke tuku atu ki ha komiti fakatotolo; pe
- (b) ha komiti fakatotolo.

17 Fokotu'u 'o ha komiti fakatotolo

- (1) Kapau 'e tu'utu'uni 'a e Komisoni ke tuku atu ha launga ki ha komiti fakatotolo, kuo pau ke ne fokotu'u ha komiti fakatotolo 'o fakatatau mo e kupu si'i (2).
- (2) Kuo pau ko ha komiti fakatotolo 'e kau ki ai ha sea 'a ia ko e pe na'e fakamaau mo e ni'ihiki kehe 'o 'ikai to e laka hake 'i he toko ua 'a ia kuo fokotu'u 'e he Komisoni.
- (3) 'E ngofua ke fokotu'u ha komiti fakatotolo 'oku lahi hake 'i he taha, pea fakataha, 'i ha taimi pe ke ngaue ki ha ngaahi launga kehekehe.
- (4) 'E ngofua ki ha komiti fakatotolo ke ngaue ki ha ngaahi launga 'e ua pe lahi hake, 'o kapau 'oku tui 'a e Komisoni 'oku taau 'i he ngaahi 'ataakai ko ia.

18 Sivi'i 'o ha launga

- (1) Kuo pau ki ha komiti fakatotolo ke ne sivi'i 'a e launga pea fakatotolo'i 'a e kaveinga 'o e launga 'o kapau 'e fiema'u.
- (2) Kuo pau ko e sivi pe ngaahi fakatotolo, 'i hono ala fakahoko, ke fakahoko fakapulipuli.

19 Ngaahi hopo

- (1) 'E ngofua ki ha komiti fakatotolo ke fakahoko ha ngaahi hopo 'oku 'atā ki he kakai pe fakapulipuli fekau'aki mo e launga.
- (2) 'O kapau 'oku fakahoko ha fakamaau pe kongā 'o ha hopo fakapulipuli, 'e ngofua ki he komiti fakatotolo ke ne tuku atu ha ngaahi fakahinohino ki he ni'ihī 'oku 'i ai.
- (3) 'I ha hopo –
 - (a) ko e 'ofisa fakafakamaau pe fakalao 'oku launga'i, 'e ngofua ke fakafofonga'i 'e ha fakafofonga lao; pea
 - (b) 'o kapau, 'i ha 'uhinga 'oku 'i ai ha ngaahi 'ataakai makehe, 'oku loto 'a e komiti fakatotolo ki ha tokotaha kehe ke fakafofonga'i 'e ha 'ofisa lao, ko e tokotaha ko ia 'e malava ke fakafofonga'i.
- (4) 'I ha hopo –
 - (a) ko e fakafofonga lao 'oku tokoni ki he komiti fakatotolo; pe
 - (b) ha tokotaha kuo fakamafai'i 'e he komiti fakatotolo ke hā 'i hono 'ao 'i he hopo,

'e ngofua, 'i ha pehe 'e he komiti fakatotolo 'oku fe'unga, ke ne ui, sivi'i mo 'eke fakafihī 'a e kau fakamo'oni.

20 Ngaahi mafai fekau'aki mo e fakamo'oni

'E ngofua ki ha komiti fakatotolo, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e hopo —

- (a) 'aki ha tohi fekau, fiema'u ke 'i he hopo 'a e tokotaha fakamo'oni pea ('o ka fakamahino'i 'i he tohi fekau) ke 'oatu ha ngaahi tohi ngaue; mo
- (b) fakamo'oni 'i ha fuakava pe fakapapau, pea 'e ngofua ki ha memipa 'o e komiti fakatotolo ke fakahoko 'a e fuakava pe fakapapau ki ha tokotaha 'i he 'ao 'o e komiti fakatotolo 'i he hopo.

21 Tukuange 'a e launga

'E ngofua ki ha komiti fakatotolo ke fokotu'u atu ki he Komisoni ke tukuange ha launga 'o kapau 'oku ne fakakaukau ko e —

- (a) launga 'oku pau ke tuku ange 'i ha ngaahi tu'unga 'a ia 'e ala tuku ange ai 'e he Komisoni ha launga 'i he kupu 15; pe
- (b) na'e 'ikai lava ke fakamo'oni'i 'a e launga.

22 Lipooti 'a e komiti

Kuo pau ki he komiti fakatotolo ke lipooti 'a e ngaahi ola 'o e fakatotolo ki he Komisoni.

23 Mafai 'o e Komisoni 'i hono ma'u 'o e lipooti

'E ngofua ki he Komisoni, 'i hano ma'u ha lipooti ke ne —

- (a) kole ki he komiti fakatotolo ke fakahoko ha to e fakatotolo, pe ke 'oatu ha lipooti fakalahi 'i he ngaahi me'a 'oku tu'utu'uni 'e he Komisoni;
- (b) tu'utu'uni ke 'oua 'e fakahoko ha me'a, pea fale'i 'a e Minisita ki ai; pe
- (c) fokotu'u ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, 'a e tautea 'oku taau ke hilifaki.

24 To e fakakalasi 'o e launga

- (1) 'E ngofua ki he komiti fakatotolo, hili 'a hono tuku atu 'o ha launga ki ai, ke ne to e fakakalasi 'a e launga 'i ha fa'ahinga taimi kimu'a pea tuku atu ia, 'o ka taau 'a e me'a ko ia.
- (2) Kuo pau ki ha komiti fakatotolo ke 'oatu ha lipooti ki he Komisoni 'o fakaikiiki 'a e ngaahi 'uhinga ki hono to e fakakalasi 'o ha launga.

25 Fakaloloa pe tukuange kongā 'o ha launga

- (1) 'Oku 'ikai fakangatangata pe 'a e Komisoni pe komiti fakatotolo, 'i he'ene ngaue ki ha launga fekau'aki mo ha 'ofisa fakamaau pe fakalao, ki he ngaahi me'a na'e 'uluaki 'ohake 'i he launga.
- (2) Kapau, 'i he fakahoko 'a e ngaue ki ha launga fekau'aki mo ha 'ofisa fakamaau pe fakalao, 'e 'i ai ha ngaahi me'a 'e ala hoko ko ha ngaahi tu'unga ki ha launga fekau'aki mo ha 'ofisa fakamaau pe fakalao kehe 'oku ne ma'u 'a e tokanga 'a e Komisoni pe ha komiti fakatotolo, 'e ngofua ke pehe ko e tefito'i launga 'e kau atu ki he ngaahi me'a fo'ou.
- (3) Ko e mafai ke tuku ange ha launga 'oku kau ai 'a e mafai ke tuku ange ha kongā 'o ha launga.

26 Founga ngaue

- (1) Kuo pau ke ta'ofi 'e he Komisoni pe komiti fakatotolo ha ngaue ki ha launga fekau'aki mo ha 'ofisa fakamaau pe fakalao 'o kapau 'e ngata 'a e ngaue 'a e 'ofisa 'i ha fa'ahinga 'uhinga pe.
- (2) Kapau 'oku ngaue 'a e Komisoni pe komiti fakatotolo ki ha me'a 'oku laka hake 'i he me'a 'e taha fekau'aki mo ha 'ofisa fakamaau pe fakalao, 'e ngofua

ke 'oua na'a fakahoko ha ngaue ki he kotoa 'o e ngaahi me'a 'o kapau 'oku fiemalie kuo fai ha ngaue ki ha taha pe lahi ange 'o e ngaahi me'a ko ia.

- (3) 'Oku 'ikai ha me'a 'i he kupu ni ke ta'ofi 'a e tuku atu 'o e, pe fa'u 'o ha lipooti fekau'aki, mo e launga.

27 Sivi mo'ui lelei

- (1) 'E ngofua ki he Komisoni pe komiti fakatotolo, kapau 'e pehe 'e he komiti fakatotolo ko e 'ofisa fakamaau pe fakalao 'a ia kuo fai ha launga mamafa ki ai 'oku hange 'oku 'ikai ke mo'ui lelei fakasino pe faka'atamai ke fakahoko lelei mo hono ngaahi fatongia 'ofisa fakafakamaau pe fakalao, ke ne fekau 'o fakatautu ki ha tu'utu'uni 'a e komiti fakatotolo 'a e 'ofisa ke fai ha sivi mo'ui lelei.
- (2) 'E ngofua ki he komiti fakatotolo, 'o kapau 'oku 'ikai loto pe 'ikai fakahoko 'a e sivi mo'ui lelei 'e he 'ofisa fakamaau pe fakalao ke ne pehe ko e me'a 'oku mamafa fe'unga ke fakahoko ko e makatu'unga lelei ke to'o 'a e 'ofisa mei he lakanga.

28 Tuku atu 'a e ngaahi fakamatala

- (1) 'E ngofua ki he komiti fakatotolo ke ne tuku atu ha ngaahi tu'utu'uni ke ta'ofi pe fakangatangata 'a hono pulusi 'o ha fakamo'oni na'e 'oatu 'i he 'ao 'o e komiti fakatotolo pe 'o ha ngaahi me'a 'oku 'i ha ngaahi tohi kuo fakahu ki he komiti fakatotolo pe ko e Komisoni.
- (2) Ko ha tokotaha 'oku ne pulusi ha me'a 'o ne maumau'i ha tu'utu'uni 'i he kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau, 'i ha'ane halaia, ke ne mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3, pe fakatou'osi.

29 Fakaha 'o e ngaahi fakamatala

- (1) Kuo pau 'e 'ikai fakaha 'e ha tokotaha 'oku ne pe na'e memipa pe ha 'ofisa 'o e Komisoni pe 'o ha komiti 'o e Komisoni pe ha memipa 'o ha komiti fakatotolo ha fa'ahinga fakamatala na'e ma'u 'e he tokotaha ko ia lolotonga 'ene ma'u lakanga felave'i mo ha launga tuku kehe —
- (a) 'i he loto ki ai 'a e taha na'e ma'u mei ai 'a e fakamatala;
- (b) 'i he'ene fekau'aki mo hono fakalele pe fakahoko 'a e Lao ni;
- (c) koe'uhi ko e ngaahi ngaue fakalao tupunga mei he Lao ni pe mei ha lipooti 'o ha ngaue pehe; pe
- (d) ha to e 'uhinga fakalao kehe.

- (2) Ko ha tokotaha 'oku ne maumau'i 'a e kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia, pea kuo pau, 'i ha'ane halaia, ke ne mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3, pe fakatou'osi.

KONGA V – NGAahi ME'A KEHE

30 Memipa le'ole'o 'o e Komisoni

Kapau 'oku fakahoko ha launga fekau'aki mo ha 'ofisa fakamaau 'oku memipa 'i he Komisoni, 'e ngofua ki he Minisita 'i he loto ki ai 'a e Kapineti ke fokotu'u ha 'ofisa fakamaau kehe ke memipa le'ole'o 'i he Komisoni kae 'oua ke fakalelei'i 'a e launga.

31 Mo'ua ki he ngaahi faka'ilo

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ha me'a 'e fai 'e he Komisoni pe ha komiti fakatotolo pe ha memipa pe memipa le'ole'o 'i ha tu'utu'uni 'a e Komisoni pe komiti fakatotolo ke hoko ai 'a e memipa pe ha tokotaha pe le'ole'o pehe fakafo'ituitui, ki ha faka'ilo, mo'ua, 'eke pe fekau.
- (2) 'I ha ngaahi faka'ilo ki he lau'i kovi felave'i mo ha launga pe felave'i mo ha hopo pe ha me'a kehe fekau'aki mo ha launga, 'oku 'i ai 'a e taukapo 'o monu'ia kakato (defence of absolute privilege) ki hono pulusi ki he, pe 'e he Komisoni pe komiti fakatotolo pe ki ha memipa pe pe 'ofisa 'o e Komisoni pe komiti fakatotolo, 'o ha memipa pe 'ofisa pehe.

32 Ngaue'aki 'o ha fa'ahinga Lao kehe

- (1) 'Oku 'ikai ngaue'aki 'a e Lao ki he Ngaue Fakapule'anga ki he pe felave'i mo hono fokotu'u 'o ha memipa 'o e Komisoni pe ha komiti fakatotolo pea ko ha memipa pehe, 'i he'ene memipa, 'oku 'ikai fakatau ki he Lao ko ia.
- (2) Kapau, 'i ha Lao kehe 'oku fai ha tu'utu'uni ke —
 - (a) fiema'u ha tokotaha 'oku ne ma'u ha lakanga pau 'o tuku 'a e kotoa 'a hono taimi ki he ngaahi fatongia 'o e lakanga ko ia; pe
 - (b) ta'ofi 'a e tokotaha mei he'ene fakahoko ha ngaue 'i tu'a mei hono ngaahi fatongia 'o e lakanga ko ia,

ko e tu'utu'uni ko ia 'oku 'ikai ngaue'aki ke fakata'e'aonga'i 'a e tokotaha ko ia mei he ma'u lakanga ko ia mo e lakanga 'o ha memipa 'o e Komisoni pe komiti fakatotolo pe mei hono tali mo ma'u ha ngaahi vahenga 'oku ala totongi ki he tokotaha 'i he Lao ni ko ha memipa ia 'o ha Komisoni.

33 Ngaahi Fakahaofi mo e Fakataimi

Kuo pau ke kei hoko atu ha fakanofu 'o ha 'ofisa fakamaau pe 'ofisa fakalao 'oku ngaue'aki kimu'a pē pea kamata ngaue'aki 'a e Lao ni, 'o hangē pē na'e fa'u 'i he malumalu 'o e Lao ni.

Na'e tali 'i he Fale Alea 'i he 'aho ni 'o 2019.

FAKAMATALA FAKAMAHINO

(‘Oku ‘ikai hoko ‘a e ngaahi fakamatala ni ko ha konga ‘o e Lao Fakaangaanga ka ‘oku fakataumu’a pe ke fakamatala’i hono taumu’a mo hono ngaue’aki)

- (1) ‘Oku fekau’aki ‘a e Lao Fakaangaanga ni mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019 pea ‘oku tu’utu’uni ai hono fokotu’u, ngaahi fatongia mo e ngaahi ngaue ‘a e Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo e Fakalao.
- (2) Tuku kehe ‘a e ngaahi liliu ki he ngaahi kupu pau, ‘oku meimei tatau ‘a e Lao Fakaangaanga ni mo e Lao ki he Komisoni Ngaahi Ngaue Fakafakamaau 2006 ‘a ia na’e fakapekia ‘i he 2010 pea ko ‘ene ngaahi ngaue mo e ngaahi fatongia na’e fakahoko ia kimui ange ‘e he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu’utu’uni Fakafakamaau.
- (3) Ko e ngaahi liliu mahu’inga ‘oku fakahoko ia ki he –
 - (a) kupu 2, ‘a ia ‘oku fakahu atu ai ‘a e ‘uhinga’i lea ‘o e “‘ofisa fakalao”;
 - (b) kupu 3, ‘a ia ‘oku fakafou ai ‘a e kau memipa ‘o e Komisoni; mo e
 - (c) kupu 7, ‘a ia ‘oku tu’utu’uni ai ko hono fokotu’u ‘o ha ‘ofisa fakamaau pe fakalao kuo pau ke fokotu’u atu ‘e he Komisoni ki he Palemia, mo e Kapineti, ‘a ia te ne fokotu’u atu ki he Tu’i ‘i he Fakataha Tokoni ke fakanofu.
- (4) ‘Oku tu’utu’uni ‘a e Konga III ‘o e Lao Fakaangaanga ki he founa fokotu’u mo e ngaahi fatongia ‘o e Komisoni.
- (5) ‘Oku tu’utu’uni ‘a e Konga IV ‘o e Lao Fakaangaanga ki ha founa ki hono fakahoko ‘aki ha launga fekau’aki mo ha ‘ofisa fakamaau pe fakalao pea mo e founa tautea ke fakahoko.

Hon. Sione Vuna Fa’otusia
Minisita Lao mo e Pilisone